

УДК: 37 (091)(477)

В.А. Добровичинська

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ НАДІЇ ШУЛЬГИНОЇ-ІЩУК (1888–1979 РР.)

У статті відтворено сторінки життя і діяльності педагога, математика, громадської діячки Н. Шульгиної-Іщук. Проаналізовано її внесок у розвиток національного шкільництва в добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Висвітлено вчительську працю у Рівному в умовах Польської держави та під час німецької окупації. Обґрунтовано її діяльність в еміграції в Німеччині та США.

Ключові слова: українське шкільництво, вчитель, математика, гімназія, Волинь, еміграція, США.

В статье воспроизведены страницы жизни и деятельности педагога, математика, общественного деятеля Н. Шульгиной-Ищук. Проанализированы ее вклад в развитие национального школьного дела в период национально-освободительной борьбы 1917–1920 гг. Освещена учительская работа в Ровно в условиях Польского государства во время немецкой оккупации. Обоснована ее деятельность в эмиграции в Германии и США.

Ключевые слова: украинское школьное дело, учитель, математика, гимназия, Волинь, эмиграция, США.

The article reproduced pages of life and work of teachers, mathematics, social activist N. Shulgin- Ishchuk. Its contribution to the national schooling a day of national liberation movement in 1917–1920 years with teachers work in Rivne in the Polish state and during the German occupation was analysed. Its activities in immigration was grounded.

Key words: Ukrainian pedagogy, teacher, math, high school, Volyn, immigration, the United States.

Постановка наукової проблеми. Із утвердженням незалежної Української держави відновлюються славетні сторінки національної історії і повертаються імена тих, хто подвижницькою працею на освітянській ниві у складних і неоднозначних суспільно-політичних умовах сприяв розвитку українського шкільництва. До таких постатей належить Надія Яківна Шульгина-Іщук, рідна сестра політичного діяча, члена Центральної ради, першого міністра закордонних справ Української Народної Республіки – Олександра Яковича Шульгина. З давнього українського роду Шульгиних вийшло багато відомих громадських і політичних діячів, провідників духовності українського народу. І якщо діяльність окремих представників цього роду проаналізовано в історичних працях, то життєвий шлях Н. Шульгиної-Іщук в науковій літературі поки що об'єктивно не висвітлений.

Мета – дослідити основні віхи життя і педагогічну діяльність Н. Шульгиної-Іщук на українських землях та в еміграції, проаналізувати її внесок у розвиток національного шкільництва.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження ґрунтується на документальних джерелах, які допомогли комплексно відтворити діяльність Н. Шульгиної-Іщук, її родинне оточення, коло спілкування, які вплинули на формування світогляду та незламних національних переконань. Дослідницький інтерес викликають мемуари Н. Шульгиної-Іщук, які висвітлюють становлення українського шкільництва у Києві в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., боротьбу за українську школу в Польській державі та знищення радянською владою освітянської інтелігенції у 1939–1941 рр. Цікаві спогади про матір, цінні матеріали та світлина до фондів шкільного музею відродженої Рівненської української гімназії надіслала зі США в червні 2010 р. дочка Надії Яківни – Наталя Пазуняк-

Іщук. Окремі відомості про Н. Шульгину-Іщук виявлено у періодичних україномовних виданнях міжвоєнного та окупаційного періодів, а також у документальних джерелах фондів збірок Державного архіву Рівненської області. Опрацювання різноаспектних матеріалів дало змогу об'єктивно відтворити етапи життя та педагогічної діяльності Н. Шульгиної-Іщук. Окремі уточнення із життя Надії Яківни вдалося з'ясувати під час розмови із українською письменницею, нащадком козацько-старшинського роду Устимовичів, дослідницею роду Шульгиних – Оленою Леонтович. На час завершення роботи над дослідженням стало відомо про вихід книги О. Леонтович, у якій автор проаналізувала життя і діяльність трьох поколінь родини Шульгиних [15].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Надія Яківна Шульгина-Іщук народилася 21 січня 1888 р. у Києві в сім'ї українських культурно-громадських діячів – історика, педагога, мецената Якова Миколайовича Шульгина (1851–1911 рр.) та народної вчительки Любові Миколаївни Устимович, предки якої походили з полтавської козацької старшини [22].

До відомих осіб із роду Шульгиних належав дід Я. М. Шульгина по лінії матері – Є. П. Рудиківський (1784–1851 рр.) – поет, письменник, військовий лікар, який навчався у Київській духовній академії і Санкт-Петербурзькій медично-хірургічній академії [16, с. 210]. О. Леонтович зауважила, що Є. Рудиківський був знайомий із російським поетом О. С. Пушкіним, і лікував його.

Рідним дядьком Н. Я. Шульгиної-Іщук був Віталій Якович Шульгин – магістр російської історії, професор Київського університету Св. Володимира, інспектор Інституту шляхетних дівчат, засновник і редактор часопису «Кіевлянинь». Саме в його родині й виховувався батько Надії – Яків Миколайович, який рано осиротів. У будинку В. Я. Шульгина частими гостями були викладачі й студенти університету, і тому не випадково Я. М. Шульгин вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Він був учнем В. Б. Антоновича та М. П. Драгоманова, з яким підтримував дружні стосунки, розділяв політичні погляди і згодом долучився до громадського руху [16, с. 213].

Я. М. Шульгин був членом «Старої громади». У 1879 р. за участь у національному русі його заарештували й вислали до Сибіру. В 1883 р. він повернувся до Києва, а 1887 р. одружився. Взимку сім'я Шульгиних проживала в Києві у невеликому будинку на вулиці Кузнечній (згодом – Горького, Антоновича), а влітку переїжджала на родинний хутір по маминій лінії – Сохвинне Хорольського повіту на Полтавщині. Тут зростала маленька Надія, а через рік у неї з'явився брат – Олександр [24].

За українофільську діяльність батька, Якова Миколайовича, вважали політично «неблагонадійним», тому він не міг знайти роботи за фахом, і сім'я відчувала фінансові труднощі. У 1893 р. він отримав із Петербурга призначення на посаду контролера Єлисаветградського відділення Державного банку. В цьому ж році Шульгини з двома дітьми – Надією і Олександром – переїхали до Єлисаветграда (нині м. Кіровоград). У цьому місті сім'я прожила шість років, тут народилися сини – Володимир (1894–1918 рр., навчався на фізико-математичному факультеті Київського університету, загинув у бою із більшовицькими військами під Крутами) і Микола (1896–1935 рр., в еміграції закінчив університет, юрист, радник місії УНР, адміністратор хору О. Кошиця). Згодом, в еміграції, Олександр Шульгин, згадуючи дитячі роки, напише: «... Не завжди Єлисаветград був пустою в українському відношенні, не був він таким... і за час перебування там моїх батьків. А в 80-х роках це був навіть своєрідний, хоч і конспірований центр виховання українців» [23; 24; 21, с. 196].

Атмосфера інтелігентної родини, яка стала осередком українського життя, приваблювала діячів культурно-просвітницького руху. Тут часто бували І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовський, М. Вороний, Є. Чикаленко, Тобілевичі, які обговорювали проблеми національного відродження. В умовах зросійщеності, дітям Шульгиних з дитинства передалися глибокі патріотичні почуття, вони завжди розмовляли українською

мовою, і це викликало щире захоплення І. Карпенка-Карого [24].

У 1899 р. сім'я Шульгиних переїхала до Києва, де Надія Яківна вступила до гімназії, яку закінчила із золотою медаллю. Вищу освіту Н. Шульгина-Іщук здобула на фізико-математичному відділенні Санкт-Петербурзьких (Бестужевських) Вищих жіночих курсів (перший жіночий університет у Росії, (1878–1918 рр.)). Бестужевські курси як провідний жіночий університет Російської імперії з моменту їх відкриття приваблював багатьох уродженок України, які прагнули системної фахової освіти для подальшого працевлаштування у сфері освіти та науки. Саме ці жінки на рівні з чоловіками входили до інтелектуального соціуму.

Під час навчання на Бестужевських жіночих курсах Надія Яківна відвідувала разом із іншими слухачами зібрання вчителів математики, які були прихильниками реформ у викладанні математики. Такі заходи запроваджувала професор Н. М. Гешнер, яка прагнула прищепити учителям математики не лише зацікавлення предметом, а й захоплення. Тут Н. Шульгина-Іщук познайомилася з методикою викладання математики німецького ученого Фелікса Кляйна, який на її думку «...зламав мур між так званою елементарною і вищою математикою. Він хотів, щоб і в середній школі учні зрозуміли, яким могутнім засобом пізнати всесвіт є математика. Він казав відкинути з гімназійних курсів непотрібний баласт, звернути увагу на поняття функції, функційної залежності, зв'язати математику з життям. На тих зборах учителів математики і познайомились ми з тим свіжим струмком у методиці математики» [4].

У 1913 р. Н. Шульгина-Іщук склала державний іспит при фізико-математичній комісії Петербурзького університету й отримала диплом першого ступеня. У цей період розпочалася її педагогічна праця в приватній петербурзькій гімназії О. Кулижської, де вона працювала недовгий час [3].

Події Першої світової війни змусили Н. Шульгину-Іщук переїхати до Києва та влаштуватися учителем математики в комерційну школу, директором якої був громадський, освітній діяч, маляр П. І. Холодний. Це була звичайна російська школа, проте її підпорядкування Міністерству фінансів, а не освіти дозволяло ліберальні прояви. Тому директор прагнув залучати до роботи вчителів-українців.

Надія Яківна згодом у спогадах теплі слова присвятила директору – П. Холодному: він із розумінням ставився до молодих учителів, які розпочинали педагогічну кар'єру і їм ще не все вдавалося. У цій школі вона працювала близько року, проте спілкування і співпрацю із Петром Івановичем вона продовжить і надалі [3].

На жаль, не вдалося точно заповнити хронологічну лаку – 1915–1916 рр. у зв'язку із суперечливою інформацією у спогадах Н. Шульгиної-Іщук. В одних джерелах знаходимо підтвердження, що в 1914–1915 рр. Надія Яківна повертається до Петербургу, а в інших згадується, що вона працювала асистенткою професора Граве в Київському університеті. Проте найбільш імовірно, що саме в цей період, а можливо в 1916 р. вона одружилася із галичанином Романом Августиновичем Іщуком (у спогадах доньки фігурує дата одруження батьків – 1923 р., проте цю інформацію спростовує збірник задач за 1917 р., на якому вказано подвійне прізвище – Шульгина-Іщук). Світло на цей факт пролила О. Леонтович. Так за її твердженням, Р. Іщук перебував у в'язниці Києва (з політичних мотивів), а Н. Шульгина разом із матір'ю займалися громадською роботою – носили обіди ув'язненим. Саме в таких, незвичних умовах відбулося знайомство Надії і Романа.

У 1915 р. українська інтелігенція організувала клуб «Родина», при якому діяв військовий госпіталь для українців. Ініціювала ці починання Л. М. Старицька-Черняхівська та мама Надії Яківни – Л. М. Шульгина. Коли на залізничну станцію прибували потяги із пораненими вояками, активістки забирали українців на лікування у госпіталь. Разом із наданням медичної допомоги хворих навчали української граматики, читали їм твори Т. Шевченка, Б. Грінченка, І. Франка та інших класиків. Для роботи із пораненими підбирали молодший медичний персонал, який паралельно міг долучитися до культурно-просвітницької роботи. До цих

акцій долучилася Н. Шульгіна-Іщук і студентська молодь, серед яких був і її брат В. Я. Шульгін. Активною учасницею була і дружина історика Д. І. Дорошенка – Наталія Михайлівна. Тут панувала справжня родинна атмосфера, цей осередок став «неофіційною українською школою», на адресу якої згодом із фронту писали вдячні листи українські вояки [8].

Крім опіки над пораненими, українська інтелігенція переймалася долею дітей-сиріт. За допомогою Д. І. Дорошенка у Києві створили осередок із російською назвою «Общество оказания помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий» (українському товариству російський уряд не надав би дозволу), організували притулок для дітей, окремо для хлопців і дівчат. Організаторами товариства були Л. М. Старицька-Черняхівська та Л. М. Шульгіна. Активну участь у роботі цього товариства брала й Н. Шульгіна-Іщук, яка разом зі своєю матір'ю піклувалася про безпритульних дітей.

Революційні події 1917 р. сприяли національному відродженню українського шкільництва. За ініціативою громадського діяча і педагога І. Стешенка у приміщенні клубу «Родина» відбулася нарада педагогів, на якій обговорювали створення української школи та педагогічних комісій з метою створення навчальних програм з різних предметів. У 1917 р. виникло Товариство шкільної освіти, до якого увійшли педагогічні комісії. Одним із організаторів товариства був П. Холодний. Товариство організувало комісію для створення «Програми єдиної української школи». У цьому ж році II Всеукраїнський з'їзд у Києві обговорив і схвалив цю програму [8].

До складу математичної комісії увійшла й Н. Шульгіна-Іщук. Серед перших членів комісії були: В. Шарко, А. Лещенко, П. Басараб, О. Ковальський, а згодом до них приєдналися Ф. Калинович, К. Щербина. Народи комісії подекуди відбувалися у родинному помешканні Шульгіних на вул. Монастирській, 9 [8].

У цей час відчувалася гостра нестача україномовної наукової літератури з математики. І тому комісія передусім узялася за укладання української математичної термінології. Робота над упорядкуванням термінологічного словника тривала до 1921 р. Одночасно працювали над складанням програм із арифметики, алгебри і геометрії. Після завершення роботи над складанням програми члени комісії прийняли рішення про написання підручників для українських шкіл.

Н. Шульгіна-Іщук працювала над створенням збірника задач із арифметики для гімназії. У 1917 р. в Києві його видали під назвою «Задачник до систематичного курсу арифметики. Част. I» (*назва книги вказана відповідно до оригіналу. – В. Д.*). Це був перший український підручник із математики в період Української Народної Республіки. У 1918 р. вийшла друга частина задачника. У 1922 р. його перевидало Наукове товариство ім. Шевченка у Львові [18; 19].

У березні 1917 р. Товариство шкільної освіти за підтримки національно свідомих українців відкрило Першу українську гімназію ім. Т. Шевченка у Києві. Спершу навчання відбувалося у другу зміну в приміщенні приватної російської жіночої гімназії А. Жекуліної, а згодом у приміщенні по вул. Львівській. Через декілька місяців гімназія розмістилася у приміщенні колишньої амбулаторії лікарні при Покровському монастирі на вул. Львівській. Ядро учнівського колективу склали діти київської інтелігенції. Спочатку відкрили два підготовчі класи і три перші класи гімназії. Першим директором був П. Холодний, а згодом його змінив В. Дурдуківський.

У цьому навчальному закладі математику викладала Н. Шульгіна-Іщук. У гімназії працював висококваліфікований педагогічний колектив: Л. Шульгіна, Ю. Трезвінський, Ю. Слуцький (підготовчі класи); В. Прокопович, Й. Гермайзе (історія); В. Дурдуківський, Л. Білецький, В. Дога, О. Дудар (українська мова і література); В. Шарко, О. Гнатевич (математика); Л. Чикаленко, В. Вовчанівський (природознавство), В. Гребінецький (географія); Ф. Слюсаренко, С. Гончаров (латинська мова); К. Лазаревська, С. Гончаров (німецька мова); С. Русова, М. Прохорова (французька мова); К. Бохнаровська (російська

мова); П. Козицький (спів); Ю. Михайлів (малювання); Маріана Лисенко – донька М. Лисенка (гра на фортепіано). Основи релігійних знань викладав протоієрей В. Липківський.

У гімназії діяли різноманітні гуртки. Н. Шульгіна-Іщук керувала роботою математичного гуртка, який відвідували здібні учні. На заняттях вони писали реферати з історії математики, розв'язували цікаві задачі, будували графіки, діаграми. На прогулянках учні міряли висоту дерев, ширину річки. Гурток видавав математичний журнал [8].

Зі встановленням радянської влади в Україні Н. Шульгіна-Іщук упродовж 1920–1923 рр. працювала на викладацькій роботі в Київському інституті народної освіти (вища школа в УСРР, де готували вчителів для загальноосвітніх і професійних шкіл) [13, с. 906, с. 1024;]. У 1922 р. офіційно створили математичну секцію при Всеукраїнській академії наук. До цієї секції увійшли колишні представники математичної секції – Н. Шульгіна-Іщук, Ф. Калинович, а також М. Столяров, М. Кравчук і філолог О. Курило. Саме цей склад математиків завершив роботу над термінологічним словником, який згодом, у 1925 р., вийшов друком [8].

У 1926–1927 рр. Н. Шульгіна-Іщук працювала у Празі в Українському педагогічному інституті ім. П. Драгоманова, де готували вчительські кадри для українських шкіл. У цьому закладі працювала високоосвічена та авторитетна українська наукова й політична еліта. Саме тут упродовж 1924–1929 рр. працював рідний брат Надії Яківни – Олександр, який був професором і викладав всесвітню історію. Очевидно, на пропозицію брата вона прибула до Праги, де й улаштувалася на роботу. Н. Шульгіна-Іщук викладала в інституті математику й отримала тут вчене звання професора [17, с. 175].

У 1927 р. сім'я Шульгіних-Іщуків із доньками Марією і Наталкою переїхала на українські землі – до міста Рівного у Волинське воєводство, яке перебувало у складі Польської держави. У цьому ж році Надія Яківна влаштувалася на роботу вчителем математики в місцеву українську приватну гімназію.

Згодом Надія Яківна у спогадах відтворить ті далекі події: « У 1927 році, коли я приїхала до Рівного, щоб в цій гімназії викладати математику, там було понад 200 учнів і приміщення було вже краще і більше як попереднє. Відчувалась дружня, родинна атмосфера між учнями та учителями. Всі учителі працювали зі щирою відданістю. Хотілось нам усім поставити навчання на найкращий рівень і для добра учнів, і для того, щоб візитатори з польської шкільної кураторії не могли зробити ніяких зауважень (закидів). Викладачі в цій гімназії були з різних частин України: Волині, Наддніпрянщини і Галичини. Всі співпрацювали у великій згоді. Це була одна велика родина. Я з приємністю взялася до праці в цій школі. Минуло лише декілька місяців від часу, коли я виїхала з Праги, де впродовж двох років викладала математику у вищому інституті ім. Драгоманова. Я була рада, що опинилася на рідній землі і могла працювати для нашої молоді» [6].

У Рівному Н. Шульгіна-Іщук зустрілася із колишнім київським колегою О. Ковальським, який працював у польській гімназії. Саме він познайомив її із польськими підручниками та власною методикою викладання окремих тем із математики. Надія Яківна разом із гімназистами відвідувала математичний кабінет польської гімназії, який створив О. Ковальський. Звісно, що польські державні навчальні заклади не відчували такої матеріальної скрути, як приватна українська гімназія. І тому гімназисти під керівництвом Н. Шульгіної-Іщук працювали не покладаючи рук над створенням свого математичного кабінету [7].

У рівненській гімназії Надія Яківна впроваджувала нестандартний підхід до викладання навчальної дисципліни, який застосовувала ще у київській гімназії – поєднання теорії із практикою. У викладацькій праці вона керувалася новітніми методичними підходами, що їх розробив німецький учений Ф. Кляйн. Надія Яківна реалізувала ці ідеї на практиці: «... Головно хотілося мені зблизити математику з оточуючим життям, показати, що математика не є наука відірвана від життя, що законам математики підлягає все, що нас оточує, що математика така природнича наука, як і фізика, хемія чи біологія, тільки її закони ще

загальніші» [7].

У Рівненській гімназії під її керівництвом працювали математичний гурток та математична майстерня, де учні, поєднуючи знання з математики зі столярною справою, виготовляли прості геодезичні прилади, моделі геометричних фігур, а потім використовували їх на практиці. У гімназії навчалися дві її доньки – Марія і Наталія [10, с. 180].

Зі встановленням радянської влади у вересні 1939 р. українську приватну гімназію реорганізували у десятирічну школу. Нова влада дозволила розпочати навчання у школі, яка стала державною десятирічкою. Заклад розміщувався у будинку колишньої польської школи. До навчального осередку прибули нові вчителі з радянської України, які контролювали виховний і навчальний процес, що мав відбуватися у комуністичному дусі: «Політичний нагляд за учнями мала комсорг, яка доносила на учнів. ... Коли учні перед Різдвом заспівали колядку, ... то вона допитувалась хто співав. До одного учня причепилась за те, що він обвів у своїм кишеньковім календарі дні Великодня. ... На перший день Великодня усіх учнів і вчителів послали чистити якусь дорогу... До кожного з нас давніх учителів були приставлені приїжджі учні, які мали за нами слідити» [7].

Н. Шульгиній-Іщук та її чоловікові Роману Іщуку за щасливим збігом обставин вдалося уникнути репресій, які чинила нова влада стосовно учителів десятирічки. Проте вони відчували на собі всі «переваги» радянського режиму. Надія Яківна згадувала: «Мій чоловік Роман Іщук викладав тоді в тій же школі географію і в двох старших класах біологію. Його зимою почали викликати на ніч до НКВД – на «дискусію». Після такої ночі він мусив бути на час в школі. Так тягнулося аж два тижні. Вони хотіли переконати його, щоб він з ними «співпрацював». Коли вже останній раз прийшов після такої ночі додому, то сказав: «Ну, ми всі пропали». Вони категорично поставили йому вимогу «співпраці», і він категорично відмовився. І вони, себто НКВД, загрозили йому найгіршим» [7]. На щастя, все обійшлося, однак у Надії Яківни залишається назавжди важкі спогади про недовгий період життя при радянській владі, адже вона на власні очі побачила репресії щодо вчительських кадрів і насадження комуністичної ідеології у навчально-виховному процесі.

Події Другої світової війни та окупація німецькими військами Західної України пробудили надію в національно свідомій інтелігенції на відродження Української державності. На українських землях окупаційна адміністрація встановила «новий порядок», який вніс корективи і в освітню галузь. Німці ліквідували радянську систему освіти, натомість запровадили нову освітню політику, яка будувалася відповідно до колонізаторської програми нацистів.

Для контролю за станом шкільництва в містах при гебїтскомісаріатах утворили відділи освіти. Влітку 1941 р. у Рівному організували міський відділ народної освіти. Керівником призначили О. Ковальського, а головою науково-методичної ради – Н. Шульгину-Іщук [11, с. 159]. Працювати Надія Яківна розпочала з 15 липня 1941 р. [1, арк. 3].

У своїх спогадах Надія Яківна писала: «Прийшла німецька окупація. ... Зразу – великі надії. Перший час – місяць чи два була військова влада і при тій ми ще не могли зовсім збагнути що ця нова окупація несе. Хоч з самого початку було видно, що не те, на що ми надіялись. Та ми, учителі, рішили в першу чергу якось оформити існування нашої школи» [7].

Освітня інтелігенція сподівалася на національне відродження. За сприяння відділу в місті діяли курси українознавства для вчителів усіх спеціальностей, де викладали українську мову та літературу, історію та географію України, німецьку мову.

У Рівному вдалося відкрити дві гімназії – гуманістичну ім. Т. Шевченка та математично-природничу ім. І. Мазепи, у яких і викладала математику Н. Шульгина-Іщук [2, арк. 7, 10]. Спершу, коли німецька влада дала дозвіл на відкриття середніх шкіл, керівництво освітнього відділу із зав'язанням узялося до праці. Відбувалися наради, на яких і прийняли рішення про відкриття цих двох гімназій. Куратором обрали колишнього учня Рівненської української

приватної гімназії – Олександра Бусла, який отримав вищу освіту у Львові. Він «... горів бажанням творити школи, ширити освіту, незмірно тішився цією можливістю» [7]. На нарадах міського відділу освіти розробляли й обговорювали навчальну програму для шкіл, передбачали запровадити загальнообов'язкову восьмирічну школу.

На шпальтах газети «Волинь» Н. Шульгину-Іщук із захопленням писала: «... беремо приклад з заходу, а не зі сходу. Будуємо нарешті справді українську школу! За поляків, якщо ми мали українську школу, то це була, властиво, школа не українська, а тільки з українською викладовою мовою. Те ж саме було за радянської влади. Школа носила назву української, але виховувала дітей в інтернаціональному дусі, плекалася любов до «соціалістичної батьківщини», а властиво кажучи до Росії... Тепер ми можемо і мусимо плекати в наших дітях любов до рідного слова, рідної пісні, до рідних звичаїв, до рідної історії та природи» [14]. Однак, як вона згадує «... скоро прийшло велике розчарування» діями нацистсько-німецької цивільної адміністрації.

Через декілька місяців, після закриття двох українських гімназій, відділу освіти вдалося зберегти ще на деякий час функціонування середніх технічної та торговельної шкіл, для яких були розроблені навчальні програми. Однак і ці школи, через декілька місяців німці заборонили. І тому керівництво міського освітнього відділу переймалося тим, що учні сьомих і восьмих класів не змогли отримати свідоцтво про закінчення навчального закладу. Для таких учнів відкрили «матуральні» (випускні) курси, директором яких призначили Н. Шульгину-Іщук. На курси приймали учнів із освітою не нижчою, ніж шість класів гімназії. Записалося на курси близько 500 осіб (із Рівного та навколишніх населених пунктів), із яких 330 склали іспити та отримали свідоцтво про освіту. Педагоги сподівалися на організацію другого випускного курсу, але німецька влада не дала на це згоди [7].

У червні 1944 р., зі звільненням Рівного від німців і встановленням радянської влади, сім'я Іщуків виїхала з міста, а в липні вони назавжди покинули рідну землю. Їх шлях проліг на Захід, до Німеччини, де їм довелося здолати великі життєві труднощі в таборах для біженців. 6 червня 1945 р. у Саксонії померла мама Надії Яківни – Любов Шульгина, яку похоронили в Гартмансдорфі [5].

Звідти родина Шульгиних-Іщуків пішки вирушила до Баварії, де була американська зона. В еміграції Н. Шульгина-Іщук продовжувала педагогічну та організаційну працю. У Баварії, у м. Аусбурзі, у таборі біженців вони з чоловіком працювали в Українському університеті (Український вільний університет, який перемістився із Праги після встановлення радянської влади). В університеті в таборі Н. Іщук-Шульгина викладала математику, а її чоловік Р. Іщук – географію України [5].

Тут до 1949 р. навчалися і їхні доньки, адже цього року Іщуки переїхали до родичів у м. Честер (штат Пенсильванія, США), а згодом поселилися у м. Філадельфії. У США Н. Шульгина-Іщук продовжила педагогічну та організаційну працю. Вона долучилася до роботи жіночих організацій. Із 1948 р. діяла Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО) з осередком у Філадельфії. Жінки включилися до акцій допомоги емігрантам в Європі, працювали над популяризацією українського народного мистецтва та вихованням молоді [12, с. 696].

Надія Яківна увійшла до Союзу українок Америки, а згодом, у 50-х рр., стала головою виховної секції СФУЖО. Маючи багатий педагогічний досвід, вона долучилася до акцій, спрямованих на виховання молодого покоління.

У 1968 р. українські емігранти – вчителі та учні Рівненської української приватної гімназії, які зібралися на зустріч у Нью-Йорку, урочисто відзначили 80-літній ювілей Н. Я. Шульгиної-Іщук. Її привітали колишні колеги з Рівненської української гімназії – М. Гуцуляк, Ю. Шумовський та учні – В. Дзівак-Кузьмич, Л. Підстригач, В. Підстригач, І. Ненадкевич-Цегельська, П. Бура, С. Іллюк, Я. Скрипник та ін. [9, с. 294].

9 квітня 1979 р. на 91-му році життя Надія Яківна Шульгина-Іщук відійшла у Вічність. Похоронили її у Філадельфії. На панахиді слова шани і поваги про Надію Яківну «...як

нащадка давніх родів українських патриційів, які віками зберігали українську національну духовність та тим допровадили до відновлення української державности» висловив митрополит Мстислав Скрипник [20].

Отже, життя і діяльність Н. Шульгиної-Іщук – приклад відданої педагогічної праці на освітянській ниві та глибоких національних почуттів до своєї Вітчизни та її народу. В Україні та еміграції вона боролася за національну школу і родинні традиції передала для нащадків – гідних продовжувачів славетного роду.

Джерела та література

1. Державний архів Рівненської області, ф. Р-33, оп. 7, спр. 1334. Списки працівників початкових шкіл на оплату грошей для охорони хворих. – 4 арк.
2. Держархів Рівненської обл., ф. Р-33, оп. 13, спр. 2. Відомості на видачу заробітної плати працівникам типографії, музею, гімназій і шкіл м. Рівне (1941 р.). – 19 арк.
3. Іщук Н. Из днів величі та слави...: Спомин. Машинопис // Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії, 2011 р.
4. Іщук Н. Математична майстерня (3 мого досвіду). Машинопис // Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії, 2011 р.
5. Спогади Н. Іщук-Пазуняк. Машинопис // Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії, 2011 р.
6. Шульгина-Іщук Н. Про українську гімназію в Рівному на Волині – історія її заснування та праця. Машинопис // Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії, 2011 р.
7. Шульгина-Іщук Н. Спогад про українську гімназію в Рівному на Волині. Машинопис // Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії, 2011 р.
8. Шульгина-Іщук Н. До сторінок історії українського шкільництва. Спогад. Машинопис // Матеріали з фондів шкільного музею Рівненської української гімназії, 2011 р.
9. Гуцуляк М. Про близьке здалека. Рівненська українська гімназія (1921–1939) / М. Гуцуляк. – Ванкувер : [б. в.], 1976. – 299 с.
10. Доброчинська В. А. Навчально-освітні заклади у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / В. А. Доброчинська // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / ред. рада вид. : В.Г. Кремень (гол.) [та ін.] ; редкол. тому : Р.М. Постолюкський (гол.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2010. – С. 166–181.
11. Доброчинська В. Навчально-освітні заклади м. Рівного в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / В. Доброчинська // Слов'янський світ і Україна : зб. наук. пр. на пошану ректора Рівнен. держ. гуманіст. ун-ту, проф. Руслана Постолюкського. – Рівне : видавець О. Зень, 2011. – С. 159–166.
12. Енциклопедія українознавства. Т. 2. – К. : Глобус, 1994. – 799 с.
13. Енциклопедія українознавства. Т. 3. – К. : Глобус, 1996. – 1199 с.
14. Іщук Н. Наша школа / Н. Іщук // Волинь (Рівне). – 1941. – 14 верес.
15. Леонтович О. В. Шульгини: батьки, діти, онуки / О. В. Леонтович. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 96 с.+ 16 с.: іл.
16. Наріжний С. Я. М. Шульгин і його наукова праця / С. Я. Наріжний // Наша Культура. – 1937. – Квіт. – С. 209–216.
17. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. I / С. Наріжний. – 2-ге вид. – Львів ; Кент ; Острог, 2008. – 367 с.
18. Шульгина-Іщук Н. Задачник до систематичного курсу арифметики. Част. I. / Н. Шульгина-Іщук. – К. : Вид. Т-ва шкіл. освіти, 1917. – 87 с.
19. Шульгина-Іщук Н. Задачник до систематичного курсу арифметики. Част. II. (Дробини) /

- Н. Шульгина-Іщук. – К. : Вид. Т-ва шкіл. освіти, 1918. – 112 с.
20. Церкевич К. Професор Надія Я. Іщук відійшла у вічність / К. Церкевич // Свобода (США). – 1979. – 11 листоп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.scribd.com/doc/39051077/svoboda – 1979–154.
21. Босько В. Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік. Люди. Події. Факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : library.kr.ua/elib/bosko/Bosko_istor_kalendar_2008/pdf.
22. Любов Миколаївна Шульгина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.rodovid.org/wk/Запис:557029>
23. Маловідомі великі українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodna.pravda.com.ua/history/4b6d3c474557b9>
24. Шевченко С. Олександр Шульгин: Інгульська сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [khttp://dlib.eastview.com/browse/doc/23097088](http://dlib.eastview.com/browse/doc/23097088)